

# *Diskussion*

## *Korståge?*

### OM DEN NYERE KORSTOGSBEVÆGELSE I DANSK HISTORIESKRIVNING – SAMT EN ANMELDELSE

AF

ANDERS BØGH

Nedenstående udspringer af arbejdet med at anmelde en antologi om korstogsbevægelsen og middelalderens idéhistorie (herefter benævnt »antologien«).<sup>1</sup> Undervejs udvidede interessen for især én af dennes artikler sig i en sådan grad, at resultatet nok mere er blevet et debat-indlæg. Bogen bliver dog til sidst præsenteret og vurderet i sin helhed. Det er vel i tidens ånd, at kategorierne således glider sammen – i hvert fald er det sket her.

Antologien har sin oprindelse i en konference afholdt på både det finske og det danske institut i Rom i januar 2001, med Kurt Villads Jensen fra Syddansk Universitet og Tuomas M.S. Lehtonen fra Universitetet i Helsinki som arrangører. Ideen var, at det efterhånden velkendte danske korstogsprojekt, påbegyndt i 1998, skulle mødes med deltagerne i et finsk projekt om middelalderlig intellektuel historie og historiografi og udveksle inspiration.

Selvom det danske korstogsprojekt vel i hovedsagen blev afsluttet i 2004 med udgivelsen af John H. Lind m.fl.: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, rummer antologien – ud over enkelte supplerende bidrag – i hovedsagen indlæggene i den form, de havde ved konferencen primo 2001; om end der altså skulle hengå mere end fire år, før de

<sup>1</sup> Tuomas M.S. Lehtonen & Kurt Villads Jensen, m. Janne Malkki and Katja Ritari (red.): *Medieval History Writing and Crusading Ideology*, Helsinki 2005, Finnish Literature Society, 320 s., EUR 31.

kom på tryk. En del af indlæggene har således karakter af »work in progress« snarere end at ville præsentere færdige resultater. Det gælder ikke mindst Kurt Villads Jensens eget bidrag med titlen »Crusading at the Fringe of the Ocean: Denmark and Portugal in the Twelfth Century«, som former sig som en sammenligning mellem Danmark og Portugal som såkaldte »korstogsamfund«. Formålet præsenteres som »to outline some ideas for further discussion rather than to present the results of a research project« (s. 195). Den handske har ingen tilsyneladende taget op, idet de væsentligste af de præsenterede ideer om danske forhold figurerer mere eller mindre uændrede i slutpublikationen. Det er derfor på tide, at nogle af de dér fremlagte ideer med samt, hvad de siden førte til, underkastes en kritisk diskussion.

Man skulle ellers tro, det havde været nærliggende både for Kurt Villads Jensen (KVJ) og de andre deltagere i korstogsprojektet (især John H. Lind og Carsten Selch Jensen) at suge næring fra de bidrag til antologien, som viser, at paverne mellem 1147 og 1204 med en enkelt undtagelse ikke udviste interesse for korstog i Østersøområdet, nemlig Iben Fonnesberg Schmidt: »Pope Alexander III (1159-1181) and the Baltic Crusade«, og Barbara Bombi: »Innocent III and the Praedication to the Heathens in Livonia (1198-1204)«. Den nævnte undtagelse drejer sig om planlagte aktiviteter rettet mod Estland i 1171 eller 1172, vistnok med det formål at forsvare den svenske indsats mod hedninge i Finland. Så vidt vides, kom der intet konkret ud af disse initiativer,<sup>2</sup> ligesom de privilegier til potentielle korsfarere mod Estland, paven udstedte i denne forbindelse, var mindre end de tilsvarende forbundet med korstog til Det Hellige Land. Den pavelige politik i den nævnte periode var præget af, at man ønskede at koncentrere korstogsindsatsen til Mellemøsten, efter at det tredobbelte fokus på Mellemøsten, Den Iberiske Halvø og egnene øst for Elben under det 2. korstog 1146-48 var blevet opfattet som en af årsagerne til, at korstoget til Mellemøsten fik et så uheldigt forløb. Denne politiske linie skiftede så igen efter det mildt sagt mislykkede 4. korstog i 1204, der jo slog sig til tåls med at erobre det kristne Konstantinopel.

Når dette burde have gjort et stærkt indtryk på de nævnte danske korstogshistorikere, skyldes det, at deres nye opdagelse angiveligt er den såkaldt inklusive definition af korstog. Hvor korstog tidligere opfattedes som identisk med de kendte togter til Det Hellige Land, eller sådanne, som havde som formål at styrke den kristne tilstedeværelse her, har den dominerende trend i nyere forskning ifølge KVJ's »Intro-

<sup>2</sup> John H. Lind m.fl.: *Danske korstog – krig og mission i Østersøen*, Kbh. 2004, Høst og Søn, s. 147ff. Denne allerede nævnte bog omtales i det følgende som Korstogsbogen.

duction« til antologien været at definere korstog som »all the wars against enemies of the Church, which were authorized by the pope and which gave indulgence to the participants« (s. 29, jf. Korstogsbogen s. 22).

Et mislykket togt mod venderne<sup>3</sup> i 1147 iværksat af ærkebisp Eskil med de stridende konger Svend og Knud som deltagere opfylder givetvis den nævnte definition. Men det store spørgsmål må herefter være, om det – som hævdet over særdeles mange sider af deltagerne i korstogsprojektet – lader sig gøre at opfatte de talrige øvrige togter mod venderne i 1100-tallet som korstog. Sådan har de ikke tidligere været opfattet i dansk historieskrivning og ej heller i det hidtidige hovedværk af Eric Christiansen om korstog i Østersøområdet.<sup>4</sup>

Mere væsentligt er imidlertid, hvorledes kilderne opfattede tingene. Her er det bemærkelsesværdigt, at Saxos og Svend Aggesens vinkling af historien om danskerne og venderne er den samme: Venderne havde plyndret slemt i Danmark, ikke mindst under borgerkrigene efter mordet på Knud Lavard 1131 og frem til Valdemar den Stores enekongedømme fra 1157. Dette satte Valdemar og Absalon imidlertid en stopper for ved at føre krigen over i fjendens lejr, kulminerende med Rügens erobring 1168 og hele det pommerske hertugdømmes underkastelse som len under den danske krone i 1184. Sidstnævnte er det effektfulde slutpunkt både for Saxos og Svend Aggesens fremstillinger. Det forhold, at en hel del af venderne ikke var kristne, spiller egentlig en forbløffende tilbagetrukket rolle i begge fremstillinger – især i betragtning af, at deres forfattere levede og virkede i korstogstider.<sup>5</sup> Den korte indskrift på Valdemars gravplade i Ringsted opsummerer egentlig vinklingen ganske godt: »Her hviler danernes konge Valdemar, slavernes første undertvinger og behersker, fædrelandets befrier, fredens bevarer. Han, den hellige Knuds søn, undertvang rygboerne og omvendte dem som den første til troen på Kristus.«<sup>6</sup> Omvendelsen af

<sup>3</sup> Jeg bruger her, som traditionelt i dansk historieforskning, herunder også i det nævnte korstogsprojekt, det højst upræcise og noget misvisende udtryk 'venderne' om de slaviske folk, som på det her aktuelle tidspunkt boede langs det meste af Østersøens sydkyst og syd og vest for denne. I virkeligheden er der tale om forskellige områder med forskellig historie, herunder varierende forhold til kristendommen.

<sup>4</sup> Eric Christiansen: *The Northern Crusades. The Baltic and the Catholic Frontier 1100-1525*, London 1980, 2. udg. 1997.

<sup>5</sup> Tak til stud.mag. Bjarke Lyster, som jeg har diskuteret dette med, og som har bidraget med flere input til nærværende skrift. Han skal dog ikke pålægges noget ansvar for, hvad jeg fremlægger her.

<sup>6</sup> M. Cl. Gertz (udg.): *Scriptores minores historiae Danicæ mediæ ævi* (SM) bd. II, København 1922/1970, s. 87. Her efter Jan Steenberg: *Kilder til Danmarks historie i 12. århundrede*, 5. udg., København 1965, s. 60, jf. også KVJ's alternative læsning s. 200 i antologien.

rygboerne er, omend rosværdig, ikke hans vigtigste indsats, idet den jo nævnes til sidst. Det er derimod, at han skaffede fædrelandet fred for plyndrende vendere. Prioriteringen er den samme på den længere indskrift på den anden side af blypladen, som regnes for at være yngre.

Nu er det imidlertid sådan, at også ordet 'fred' tilsyneladende har fået en ny betydning i korstogsprojektet: »Fred betød, at den kristne kirke kunne fungere og udføre sit hverv med at prædike og uddele sakramenterne. Fred kom derfor mere og mere til at betyde krig mod de vantro« (Korstogsbogen s. 118). I Jyske Lovs fortale fra 1241 står der, at kongen er »skyldig at give dem alle fred«. Hvis nogen tror, at dette og den dermed sammenknyttede fredslovgivning skulle betyde, at kongen er pligtig til at føre alle på korstog, opfordres man til at studere fortalen i sin helhed og fx også fredslovgivningsbegrebet.

KVJ har imidlertid taget afstand fra, at Saxos fremstilling af de plyndrende vendere skulle have rod i datidens virkelighed. Saxos formål var i stedet at konstruere »a mythic past characterised by confrontation« (s. 200). I virkeligheden, må man ifølge Korstogsbogen (s. 29ff, 65f, 102f) tro, var forholdene præget af 'normale' naborelationer. Saxo havde en agenda: at agitere mod »convivencia« (fredeligt samliv) med venderne, eller med andre ord, at prædike korstog ved at fremstille venderne som meget værre, end de var. Dette kan nu siges at være et særpræget formål for en forfatter, der efter vendernes undertvingelse og kristning skrev for et højaristokratisk publikum, hvis fædre og bedstefædre, om ikke de selv, havde deltaget i begivenhederne. Tolkningen har i sig selv ikke meget for sig, og hvad mere er: De plyndrende vendere bekræftes af den holstenske krønikeforfatter Helmold og en tysk årbog samt ikke mindst af Århusbispen Svend, som i sit testamente fra 1183 lod skrive om nogle ejendomme ved Djurslands kyst, som han testamenterede til Øm Kloster, at de var »ringe i pris, fordi de ligger ved kysten og er udsat for hedninges overfald«. <sup>7</sup> Der kan dog nok være gode grunde til at mene, at Saxo overdrev effekterne af vendernes plyndringer, men da snarest med det formål at sætte den efterfølgende pacifisering af dem i relief.

Samtidens kilder kender altså ikke til korstog mod venderne – dog med den overordentlig bemærkelsesværdige undtagelse, at Saxo (og Helmold) faktisk godt vidste, at der foregik et korstog mod venderne i 1147. »Hver enkelt af den katolske kirkes provinser fik ordre om at angribe de hedninge, der boede nærmest. Og danskerne ville ikke forsmå deres pligt over for den fælles kirke..., så de smykkede sig med

<sup>7</sup> *Diplomatarium Danicum* (DD) 1. rk. 3. bd., nr. 112.

det hellige korsfarertegn og efterkom befalingen« skrev Saxo.<sup>8</sup> Men derefter nævner han – i skildringen af adskillige vendertog – slet ikke, at (nogle af) venderne var hedninge, førend i forbindelse med Rügens indtagelse i 1168! Motivet for de bestandige angreb på venderne var ud over at pacificere dem at skaffe sig bytte og hæder. I forbindelse med indtagelsen af Arkona var det ifølge Saxo tæt på at føre til mytteri, da kong Valdemar accepterede borgens overgivelse med bl.a. et løfte om at gå over til kristendommen, da der så ikke blev anledning til at plyndre og skaffe sig bytte samt hævn for vendernes plyndringer og myrderier i Danmark. Stadig ifølge Saxos skildring fremkom bisp Absalon da med en række yderst rationelle taktiske og strategiske grunde til at acceptere overgivelsen, hvorefter ærkebisp Eskil, efter at have understreget, at folket skulle lystre deres herrer, spurgte, om ikke også det var »den største sejr, man kunne ønske sig, at tvinge et hedensk folk ikke alene til at betale skat, men også til at underkaste sig den kristne kirke?«. <sup>9</sup> Hvis Saxo havde opfattet Arkonas indtagelse som led i et korstog, burde man have forventet, at den åndelige løn for besejringen af hedninge og især den omvendelse til kristendommen, de havde tilbudt, havde spillet en absolut hovedrolle i begge bispers argumentation, mens i en sådan sammenhæng temmelig politisk ukorrekte ønsker om at plyndre med rimelighed kunne forventes i det mindste at blive nedtonet. Især i betragtning af, at pavens bulle om korstog mod venderne fra 1147, stærkt sekunderet af Bernhard af Clairvaux, lagde en afgørende vægt på, at korstogets mål ikke (blot) var at plyndre venderne, men at få dem omvendt til kristendommen.<sup>10</sup>

Det ser altså slet ikke ud til, at 1100-tallets vanderkrige ud over togtet i 1147 kan bære den definition af korstog, som korstogsprojektet har lagt til grund. Hvis man nu skulle nære den opfattelse, at det har nutidens historikere mere forstand på end datidens krønikeskrivere – og aktører – kunne man i princippet forestille sig to muligheder for at redde hypotesen: 1) Senere korstogsbuller eksisterede, men er gået tabt. Denne mulighed må kunne udelukkes, ikke mindst i betragtning af de tidligere refererede resultater fremlagt af Iben Fonnesberg Schmidt. 2) Korstogsbullen fra 1147 havde gyldighed, til målet var opnået, og venderne var blevet kristne. Mod dette taler, at den gejstlige ledelse af korstoget 1147 var blevet lagt i hænderne på bisp Anselm af Havelberg, den til lejligheden udnævnte pavelige legat. Han døde i 1158 efter 1155

<sup>8</sup> Peter Zeebergs oversættelse af Saxo Grammaticus: *Gesta Danorum*, udg. af Karsten Friis-Jensen, bd. 2, København 2005 (herefter Saxo bd. 2), s. 161.

<sup>9</sup> Saxo bd. 2, s. 369.

<sup>10</sup> Korstogsbogen, s. 54f.

at være udnævnt til ærkebisp af Ravenna,<sup>11</sup> hvorefter denne del af korstogsbullen mistede sin aktualitet. Janus Møller Jensen har imidlertid hævdet, at ærkebisp Eskil som pavelig legat i 1159 kunne have fornyet korstogsprivilegiet fra 1147. Grundlaget herfor er, at Janus Møller Jensen læser Saxo således, at Eskil bandlyste alle, der ikke ville følge kongen på vendertogt i 1159.<sup>12</sup> Det ville vist i så fald have været både første og eneste gang, at bandlysning havde været brugt som middel til at få folk til at drage på korstog. Det normale var prædikener! Afgørende må det være, at Saxo flere gange beskriver noget, som var i modstrid med korstogsbullen fra 1147. Ifølge denne var korstogsafladen betinget af, at formålet var »to subject them, with the Lord's assistance, to the Christian religion«. Ergo var det, som eksplicit nævnt i Bernhard af Clairvaux's brev, som fulgte med den pavelige bulle, forbudt at slutte fred med venderne, før de var omvendt til kristendommen.<sup>13</sup> Sådanne fredsslutninger foregik dog, som nævnt, alligevel ifølge Saxo flere gange, fx i 1166, da rygboerne »købte sig fred for en sum penge« (bd. 2 s. 335). Hvis dette kan anses som en gyldig beskrivelse af virkeligheden, er sagen hermed afgjort. Under alle omstændigheder er det endnu et vidnesbyrd om, at Saxo, som jo kendte korstogsbullen fra 1147, ikke anså vendertogene som korstog.

Tilbage står så den mulighed at kalde al aktivitet vendt mod hedninge for korstog. Dette er Janus Møller Jensen langt på vej til at gøre i den omtalte artikel i nærværende tidsskrift. Og trods proklamationerne om at ville følge den såkaldt inklusive definition af korstog er det også tilfældet i KVJs artikel i antologien og (for) langt hen ad vejen i Korstogsbogen.<sup>14</sup> Det står naturligvis enhver frit for at kalde en spade for en skovl; dog på den udtrykkelige betingelse, at man husker at definere tingene på denne måde. Imidlertid trækker en sådan løsning konsekvenser efter sig, idet der i så fald må skelnes mellem korstog, hvor åndelige aspekter og herunder især afladen var vigtige, og sådanne,

<sup>11</sup> Korstogsbogen, s. 52; »Anselm von Havelberg«, *Lexikon des Mittelalters* bd. I, München og Zürich 1980, sp. 678f.

<sup>12</sup> Janus Møller Jensen: »Danmark og den hellige krig. En undersøgelse af korstogsbevægelsens indflydelse på Danmark ca. 1070-1169«, *Historisk Tidsskrift* bd. 100, 2000, s. 312f. Hvis Saxos tekst skal forstås således, at Eskil bandlyste dem, der svigtede, er det temmelig påfaldende, at bisp Absalon siden hen ikke bandlyste et par stormænd, der deserterede fra togtet.

<sup>13</sup> Giles Constable: »The Second Crusade as Seen by Contemporaries«, *Traditio* bd. IX, 1953, s. 255; Korstogsbogen, s. 55. Pavebullen af 11.4. 1147 findes desværre ikke i DD.

<sup>14</sup> *Historisk Tidsskrift* bd. 100, s. 288ff, jf. også Kurt Villads Jensen: »Danske korstog før og under korstogstiden«, i Peter Carelli m.fl. (red.): *Ett annat 1100-tal. Individ, kollektiv och kulturella mönster i medeltidens Danmark*, Lund 2004, hvor der så at sige ikke er grænser for korstog og proto-korstog.



hvor den slags ting må anses som mindre betydningsfulde – evt. helt fraværende. Og så er man vel i grunden lige vidt. Det er da heller ikke noget, der kan bidrage til klarheden i vort fag, endsige gøre det lettere at formidle til udenforstående. Det er meget tænkeligt, at det i 1100-tallet gav en bedre fornemmelse i maven at plyndre og myrde hedninge end kristne; en sådan opfattelse lader sig ligefrem belægge ud fra Saxo, idet han om et togt, vist i 1170, rettet mod hedenske estere og kurlændere skriver, at undervejs landede man på Øland, men selvom svenskere og danskere var i strid med hinanden, »ville de helst ikke udsætte kristne for de ødelæggelser, der var tiltænkt hedningene« (bd. 2, s. 383). Men som bevidnet af Saxo kendte datidens ledere udmærket forskel på paveligt autoriserede togter mod hedninge og andre sådanne.

Men hvad så med det korsfarer- eller grænsesamfund (grænsende mod hedninger, in casu vendere), som KVJ mener at have afdækket? Han mener at have fundet frem til en række forhold og institutioner, der viser et samfund, der som det samtidige portugisiske (og spanske) var så at sige totalt spændt op til korstog.<sup>15</sup>

Således viser Knudsgilderne, som har haft en lang historie som købmandsgilder, sig nu pludselig i stedet at være en korsfarerorden ligesom Santiago-ordenen på Den Iberiske Halvø. Argumentationen for dette er nærmere udbygget i en artikel publiceret i 2002.<sup>16</sup> Den bygger i hovedsagen på en omtolkning af Valdemar den Stores privilegium for gotlandsfarerne fra 1170-82 – vistnok 1177. Brevet er udstedt til de danskere, »som farer til Gotland«, og »som befarer verdens forskellige egne for vindings skyld«. De har for at forbedre deres stilling stiftet et gilde til ære for St. Knud. Dette melder Valdemar sig ind i. Det fremgår, at de opererer på Gotland samt i et uspecificeret antal af rigets byer. De er altså (langdistance-)købmænd. Dette fremgår også af, at Valdemar med reference til tidens organiske samfundsopfattelse skriver, at han skylder alle samfundsmedlemmer hensyn, »hvad enten de giver sig af med handelsanliggender eller slider med markarbejde eller glimrer med ridderbælte«. <sup>17</sup> En delvis henvisning til den middelalderlige trestandslære, hvor gejstligheden dog pudsigt nok er faldet ud. Hverken bønder eller herremænd opholdt sig typisk i byer, så der er tale om en underbygning af, at også handlende havde krav på kongens omsorg. Korsfarere, der officielt befor havene for »vindings skyld« (»causa acquisitionis«) er en

<sup>15</sup> I artiklen i antologien gælder sammenligningen Portugal. I »Danmark som en korsfarerstat«, *Den jyske Historiker* nr. 89, 2000, er det Spanien, der må holde for.

<sup>16</sup> Kurt Villads Jensen: »Knudsgilder og korstog«, i Lars Bisgaard og Leif Søndergaard (red.): *Gilder, lav og broderskaber i middelalderens Danmark*, Odense 2002.

<sup>17</sup> DD 1. rk., 3. bd., nr. 63.

utænkelighed, som enhver med kendskab til korstog vil vide. Og hvad skulle danske korsfarere i øvrigt på Gotland på dette tidspunkt, hvor der bortset fra de tidligere omtalte resultatløse bestræbelser mod Estland vistnok endnu ikke kendes til danske krigeriske aktiviteter i den indre Østersø af større betydning?<sup>18</sup>

Derudover spiller det en stor rolle i argumentationen, at Knud Lavard, som gilderne var viet til, ifølge KVJ var korstogshelgenen par excellence.<sup>19</sup> Det bliver han ved hjælp af en hidtil uset kombination af kildemateriale. Hvis man derimod ser på de enkelte kilder én for én, er det svært at se, at Knud Lavards beskæftigelse med hedenske vendere er en hovedsag. Det nævnes således slet ikke i Erik Emunes brev om grundlæggelsen af Ringsted Kloster til hans ære, ej heller – og det er absolut bemærkelsesværdigt – nævnes der noget som helst i den retning i pavebrevet om hans kanonisering som helgen af 8.11. 1169.<sup>20</sup> Begrundelsen for kanoniseringen er, at han »hengav sig til et agtværdigt og prisiværdigt liv og et dydrikt levned«, og så har han udvirket mirakler efter sin død. Saxo ofrer ikke ét ord på vendernes hedenskab i forbindelse med beskrivelsen af Knud Lavard og hans aktiviteter. Dette gør ej heller Svend Aggesen eller Helmold af Bosau. Svend Aggesen skriver dog, at Knud mødte sin morder »kun mærket med det hellige kors' tegn« eller »fane«.<sup>21</sup> Da ingen (pave) endnu havde proklameret korstog i Baltikum i 1131, skal dette nok forstås som en hentydning til Knuds hellighed; eller som foreslået af M. Cl. Gertz betyder det blot, at han på god kristen vis havde slået korsets tegn for sig. I de bevarede stykker af helgenlitteraturen om Knud Lavard spiller korstogsmotiver bestemt heller ingen hovedrolle. Knuds indsats i forhold til venderne var at pacificere dem, herske over dem og forhindre dem i at plyndre i Danmark.<sup>22</sup> At kilderne ikke i særlig grad skildrer Knud Lavard som korstogshelgen, erkendes i og for sig i Korstogsbogen (s. 46f), men alligevel optræder han også dér som korstogshelgen, idet det hævdes, at han mere og mere får denne status i løbet af 1100-tallet (s. 130). Det er og bliver dog slående, at de kilder, som er forfattet i slutningen af 1100-tallet, så at sige ikke bærer præg af dette. Hvis samtiden havde opfattet Knud Lavard som

<sup>18</sup> Jf. Korstogsbogen, s. 149ff.

<sup>19</sup> Jf. også antologien, s. 198f, 201.

<sup>20</sup> DD 1. rk., 2. bd., nr. 65 og nr. 190.

<sup>21</sup> SM I s. 132, her efter *Svend Aggesøns historiske skrifter*, oversat af M. Cl. Gertz, København 1916/1967, s. 75. Ifølge Korstogsbogen, s. 132 er Knud Lavard på Knudsgildets segl fra Slesvig fra o. 1200 afbildet med en korsridderfane. På denne er der imidlertid afbildet nogle cirkler eller kugler – ikke noget kors!

<sup>22</sup> *Vitae Sanctorum Danorum*, udg. af M. Cl. Gertz, København 1908-12, s. 167ff, jf. *Danske Helgeners Levned*, oversat af Hans Olrik, bd. I, Kbh. 1894/1968, s. 118-147.



korstogshelgen, havde vi givetvis mødt anderledes stærke udslag af denne opfattelse i kildematerialet. Der er således ingen overbevisende grunde til at tro på hverken Knudsgilderne som korstogsorden eller deres værnehelgen som korstogshelgen.

Da KVJ nu er i gang, får vi i den nævnte artikel også lige gjort Vederlaget til et korstogsgilde. Det var oven i købet muligvis det samme som Knudsgildet, en mulighed, der er tæt på at blive til vished i Korstogsbogen (s. 133); ligesom den såkaldte Broderliste i Kong Valdemars Jordebog hævdes at afspejle et korstogsgilde, antagelig Knudsgildernes ledere. Hvad det første angår, må man i så fald (igen) undre sig over, at de samtidige kilder holder dette forhold skjult, idet de helt klart opfatter Vederlaget som den kongelige hird, med en forhistorie, der angiveligt går tilbage til Knud den Store. Broderlisten er for nylig blevet gjort til genstand for en hel antologi, uden at det er lykkedes at nå ud over de rene gisninger og indiciers stude.<sup>23</sup> Tilbage af de nyligt til korstogsordner ophøjede organisationer er så det såkaldte Vethemans gilde eller lag i Roskilde, som Janus Møller Jensen har 'opfundet' som korstogsorden.<sup>24</sup> Dette foretagende var en slags kontra-sørøveri, der ifølge Saxo fik en vældig fin forretning ud af at plyndre vendiske skibe, indtil der var blevet fred for dem. I forbindelse med korstog fik man aflad/gjorde bod for sine synder ved selve korstogsdeltagelsen. I Vethemans lag skriftede de imidlertid deres synder og gjorde bod, *inden* de drog af sted på deres togter.

Derimod er det ubestrideligt, at Johanniterordenen var til stede i Danmark fra senest 1170 og i høj grad nød godt af kongelige gunstbevisninger, som også beskrevet af KVJ i diverse bidrag. Det er ligeledes ubestrideligt, at Johanniterne havde noget med korstog at gøre; men om de havde noget med korstog i Balticum at gøre, er mere uklart. Det ville formentlig i det mindste forudsætte, at der var tale om Johanniterkridere i Danmark, og sådanne høres der intet om før i 1400-tallet, mens det 1507 fastslås, at sådanne ikke fandtes i Danmark. Derimod meldes der om Johanniter-*munke*, hvis opgave var sygepleje og fremskaffelse af økonomiske midler til ordenens virksomhed i Det Hellige Land. Det gjaldt også den skat af en penning pr. husstand, som Valdemar den Store tillod dem at opkræve i Danmark.<sup>25</sup> Skellet mellem mun-

<sup>23</sup> Janus Møller Jensen (red.): *Broderliste, Broderskab, Korstog. Bidrag til opklaringen af en gåde fra dansk højmiddelalder*, Odense 2006. Jf. en yderst skeptisk anmeldelse i *Historie* 2007, 1, s. 136-145 ved Michael Kræmmer, og en særdeles kritisk ditto ved Carsten Jahnke i *Fortid og Nutid* 2007, 3, s. 224-26.

<sup>24</sup> *Historisk Tidsskrift* bd. 100, s. 314ff, jf. Bjørn Bandliens bidrag til antologien s. 177.

<sup>25</sup> Antologien, s. 198; Korstogsbogen, s. 128f; DD 1. rk., bd. 7, nr. 156; Erik Reitzel-Nielsen: *Johanniterordenens historie med særligt henblik på de nordiske lande, bd. 1: Tiden før Rhodos*, Kbh. 1984, s. 142ff, 316ff.

ke og riddere hører vi imidlertid intet om hos KVJ, ej heller at den bevilgede skat skulle gå til Det Hellige Land.

I artiklen i antologien strejfer KVJ også ledingens anvendelse i korstogssammenhæng (s. 199). Den latinske betegnelse for ledingstogt er »expeditio«, hvis grundbetydning er togt eller ekspedition i al almindelighed. Derfor kunne også korstog naturligtvis omtales som »expeditio«, men det er en forveksling af delmængden med fællesmængden, når KVJ i Korstogsbogen (s. 138) når frem til, at i »de fleste tilfælde har samtiden simpelthen forstået *expeditio* som korstog«. Betydningsfællesskabet kan slet ikke danne grundlag for, at det vrimlede med korstog på den tid.

Det er langt fra svært at finde eksempler på, at ordet »expeditio« bruges om en krigsorganisation, som havde andet for end at tage på korstog. Ifølge Roskildekrøniken, som er forfattet o. 1138, indkaldte kong Niels i 1134 »expeditionem terris sibi subditis«, hvilket ikke kan oversættes anderledes end, at han »indkaldte ledingen/[krigsorganisationen] fra de lande, der var underlagt ham« for at gennemføre det angreb på Erik Emune i Skåne, som endte med det skæbnesvangre slag ved Fodevig.<sup>26</sup> Da Valdemar den Store 1165 angreb Erling Skakke i Norge, betegnes det af Saxo »expeditionem instituit« (»iværksatte felttog/leding«). I forbindelse med et senere – mislykket – angreb på Norge bruger Saxo også ordet »expeditio« flere gange. Og Saxo bruger minsandten også ordet »expeditio« om et af vendernes togter mod Danmark!<sup>27</sup> Disse eksempler kan forøges med mange andre, hvor »expeditio« bruges i forbindelse med angreb på kristne magter.

På s. 107 i Korstogsbogen får vi den oplysning, at ledingens styresmænd skulle være udstyret med armbrøst, men da det bl.a. på et kirke-møde i 1139 blev forbudt at anvende armbrøster mod kristne, konkluderes, at »Armbrysten [sic] måtte kun anvendes mod hedninge, og det viser tydeligt ledingens karakter af korstogsinstitution«. Oplysningen om styresmændenes armbrøster stammer fra Jyske Lov udstedt 1241, men i hvert fald fra slutningen af 1100-tallet var det længst forbi med at overholde det kirkelige forbud mod at anvende armbrøster mod kristne, hvis det nogensinde er blevet overholdt. Således blev den store korstogshelt Rikard Løvehjerte dræbt med en armbrøst i 1199 – i Frankrig.<sup>28</sup>

I 1187 fejrede kong Knud VI jul i Odense med sine mænd for samtidigt at drøfte vigtige anliggender. Mens dette foregik, ankom der sende-

<sup>26</sup> SM I s. 28f; *Roskildekrøniken*, oversat af Michael H. Gelting, Højbjerg 1979, s. 28.

<sup>27</sup> Saxo bd. 2, s. 320f, 348ff, 202.

<sup>28</sup> Philippe Contamine: *War in the Middle Ages*, Oxford 1984, s. 71f; Michael Prestwich: *Armies and Warfare in the Middle Ages*, London 1996, s. 129f.

bud direkte fra paven, der fortalte om Jerusalems fald samme år. Dette udløste angiveligt gråd og suk plus en langvarig tavshed. Den første til at bryde tavsheden var Esben Snare, der rejste sig og holdt en lang tale om forfædrenes bedrifter, der sluttede med at nævne angreb på finner og sember (fra Samland i Preussen) samt erobringen af Venden. Dette havde de gjort »ikke af hensyn til den guddommelige religion, nej for at øge deres ry, og således har de vundet sig et evigt navns hæder«. Så nu gjaldt det om at lade sig inspirere, men med ganske andre motiver: »Lad os være med i de helliges lod og fælles med dem om møjen«. Resultatet blev det lidet succesrige dansk-norske korstog 1191-92.<sup>29</sup> Den norske forfatter af beretningen om dette togt har da tydeligvis vidst, at vendertogene i almindelighed ikke var at opfatte som korstog i nogen senere vanlig brugt betydning af ordet.

Hermed er vi så inde på spørgsmålet om motiver. I den nyere korstogsforskning har man taget afstand fra ældre tiders opfattelse af korstog som noget, der var drevet af materielle motiver. I stedet lægger man ifølge KVJ i antologiens »Introduction« vægten på »the crusader's personal conviction and his striving to gain access to the spiritual benefits of the church« (s. 27). Et motiv, som Esben Snare altså i hvert fald delvis synes at have delt, når det handlede om generobringen af Jerusalem efter 1187 ifølge vor norske hjemmelsmand. Ifølge KVJ var et korstog »a kind of moving monastery in which the monks were crusaders« (s. 27), som han udtrykker det med en vending fra den vel førende af de 'nye' korstogsforskere, Jonathan Riley-Smith.

Spørgsmålet om motiver for korstog går som en understrøm gennem flere af antologiens bidrag; i et enkelt tilfælde er det ligefrem hovedsagen. John H. Lind synes ikke overbevist af den såkaldt nyere korstogsforskning, når han skriver, at »the motives for going on crusade to the Holy Land were just as mixed as they were for those who went on crusade in the Baltic«, hvorefter han henviser til den åbenbare prioritering hos nogle af Det Første Korstogs ledere af at skaffe sig et eget fyrstendømme frem for at erobre Jerusalem (s. 266). Vivian Etting spiller i samme toneart, når hun skriver, at »the kings were quite aware that an aggressive policy of power could be linked with the dissemination of the Christian faith to great advantage« (s. 185). Samu Niskanen refererer i et bidrag med titlen »St Anselm's Views on Crusade« Anselm af Canterbury's skepsis mod korstog, der klart understøtter den såkaldt ældre opfattelse, idet den gode ærkebisp frygtede, at korsfarerne kun var ude

<sup>29</sup> *Krøniker fra Valdemarstiden*, ovs. af Jørgen Olrik, Kbh. 1900-01, s. 130ff, citaterne s. 134f; SM II, s. 464ff.

på at plyndre, hvorfor et liv i kloster var den bedste vej til frelse; uendelig meget bedre end at tage korset. I forlængelse af dette synspunkt kunne man nævne, at Bjørn Bandlien i en artikel med titlen »A New Norse Knighthood? The Impact of the Templars in Late Twelfth-Century Norway« mener at kunne se en betydelig interesse i Norge for den kombination af klosterliv og korstog, som Tempelherrerne var nået frem til med stor tilslutning fra Bernhard af Clairvaux. De fremhævede træk kan dog skyldes mange former for inspiration, og hvis interessen for Tempelridderordenen var så stærk i Norge, må man undre sig over, at den aldrig i modsætning til Johanniterordenen<sup>30</sup> manifesterede sig i landet. Arnved Nedkvitne reagerer i sit bidrag til antologien med titlen »Why did Medieval Norsemen go on Crusade« mod en tidligere version af KVJ's »Introduction«, bragt i *Den Jyske Historiker* i 2000.<sup>31</sup> Dette sker via en vældig interessant skildring af omstændigheder ved den norske konge, Sigurd Jorsalfars og Orkneyø-jarlen Ragnvald Kales korstog til Det Hellige Land i henholdsvis 1108-11 og 1152-55. Det påvises her ganske overbevisende ud fra de til rådighed stående kilder, heriblandt ikke mindst samtidige skjaldekvad, at det vigtigste ved disse togter var den ære og det ry, de bragte deres deltagere. Altså fuldstændig samme opfattelse, som Esben Snare angiveligt havde af tidligere danske udenrigske togter. Nedkvitne understreger dog, at erhvervelsen af rigdomme og religiøse meritter også spillede deres væsentlige rolle. Det måske væsentligste bidrag til denne diskussion står Ane Lise Bysted imidlertid for i sit bidrag om »Indulgences, Satisfaction and the Heart's Contrition in Twelfth-Century Crusading Theology«. Her refererer hun pariserteologen og -biskoppen Guillaume d'Auvergne for en særdeles oplysende sammenligning fra ca. 1225 mellem konger, der rekrutterer soldater til et krigstogt, og rekruttering til korstog. Kongen tilbyder løn/sold for at tiltrække krigere, mens kirken tilbyder aflad. »The reason for granting indulgences was that they were very popular, and would attract a great number of crusaders« (s. 85). Hvis vi går ud fra det ubestridelige faktum, at datidens mennesker anså det hinsidige for ligeså reelt eksisterende som det dennesidige, får vi hermed en slags opløsning af modsætningen mellem den 'idealistiske' og den 'materialistiske' tilgang til spørgsmålet om motiver for korstog: Ligesom det var værd at stræbe efter det i vid forstand bedst mulige materielle grundlag for livet her på

<sup>30</sup> Der blev grundlagt et Johanniterkloster i Værne nær Moss i Østfold, jf. Trond Svandal: *Johanniterordenen: en ridderorden ved verdens ypperste grænse*, Oslo 2006.

<sup>31</sup> Kurt Villads Jensen: »Temaer i korstogshistorien – et historiografisk rids«, *Den jyske Historiker* nr. 89, 2000. Arnved Nedkvitnes bidrag er tidligere bragt på norsk i *Den jyske Historiker* nr. 96, 2002.

jorden, var det naturligvis værd at stræbe efter det bedst mulige grundlag for det hinsidige liv.

For den, der skriver disse linier, forekommer det, at korstog ofte tilbød muligheder for at slå begge fluer med ét smæk – og det gælder da ikke mindst for de togter i *Balticum* i begyndelsen af 1200-tallet, som vitterligt var korstog i egentlig betydning. Selvom det givetvis også lader sig diskutere, hvilke aktiviteter i *Balticum* i 1200-tallet med dansk deltagelse, der opfylder den nye/bredere korstogsdefinition, er dette ikke mit emne her. Jeg er imidlertid ikke i tvivl om, at begrebet havde langt større betydning i Valdemar Sejrs kongetid end i den periode, som her har været til debat. Inden jeg forlader emnet, skal jeg imidlertid give udtryk for min undren over, at den engelske historiker Eric Christiansens værk om korstogene i Østersøområdet (se note 4) nærmest ikke nævnes, når de foran omtalte skriver om korstogshistoriografi. Det kan forekomme påfaldende, at man langt hellere skriver om en længst afdød excentrisk fransk greve ved navn Paul Riant.

Til slut er det passende at vende tilbage til den antologi, som det egentlig var hensigten at anmelde. Den rummer i alt 23 bidrag ud over forordet. Mange emner foruden de allerede nævnte er behandlet, såsom De Hellige Tre Konger, jødepogromer i forbindelse med Det Første Korstog, Frans af Assisi på korstog, Alexander Nevskij og forholdet til Mongolerne. En af de mest interessante artikler er måske den finske hovedredaktørs analyse af korstogskrønikeskriveren William af Tyrus' problemer med at forklare årsagerne til, at de første korstog til Det Hellige Land fik så forskellige udfald. Det er da også spændende at læse én af bidragydernes, John H. Linds, angreb på en andens, Thomas Lindkvists, bidrag til korstogsforskningen – om den svenske kolonisation af Finland i 11-1200-tallet. I denne sammenhæng må John H. Lind nok siges at bære sejren hjem, inklusive hans kloge afsluttende bemærkninger om kildernes 'evige' liv og de historiske fortolknings korte. Enkelte bidrag har vist kun interesse for nørdede specialister. Men med den begrænsning og de ovenfor anførte indvendinger skal antologien hermed være anbefalet.

Om antologiens kvaliteter så skyldes, at den i tidens ånd er »refereed« – altså har været underkastet anonym fagfælle vurdering – skal jeg ikke kunne sige. Men en sådan omsvøbsdepartemental virksomhed kan bidrage til at forklare bogens lange produktionstid.